

जुद्धशमशेरको इतिहास र देवकोटाको योगदान

प्रा.डा.शोभा पोखरेल*

सारांश

प्रस्तुत लेखमा एउटा राजनीति व्यक्ति र अर्को साहित्यिक व्यक्तिको चर्चा गरिएको छ । राजनीतिक व्यक्तिमा त्यस्तो व्यक्तिको चर्चा गरिएको छ जसको नामसँगै एकतन्त्रीय राणाशासनको अवसान जोडिएको छ । यिनकै समयमा नेपालले ठूलो भूकम्पको सामना गर्नु पर्‍यो । चन्द्रशमशेरका पालमा राणाहरू ए, बि र सि क्लासमा बाँडिए जुद्धशमशेरका पालमा तिनै सि क्लासका राणाले जनतालाई साथ दिएर नेपालमा प्रजातन्त्र ल्याउन सजिलो भयो । नेपालका गौडा-गोश्वाराका विभिन्न विभागमा धेरै रकम बाँकी बक्यौता चलिरहेका थिए यसमा यिनले आम माफी दिए । एकतन्त्रीय निरंकुश राणाशासन कालका एकजना शासक श्री ३ महाराज जुद्धशमशेरको इतिहास उजागर हुँदैछ भने साहित्यिक व्यक्तिमा नेपाली साहित्यका महाकवि नेपालका एक महान् विभूति, एक बेजोड स्रष्टा, एक करुण महामानव लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा जसले नेपाली साहित्यमा पहिलो मौलिक महाकाव्य लेखे, एकै दिनमा खण्डकाव्य लेखे, दश दिनमा महाकाव्य लेखे उनै विभूतिको बारेमा यस लेखमा चर्चा गरिएको छ ।

विशिष्ट शब्दावलि: ऐतिहासिक, षड्यन्त्रमूलक, जनचेतना, साम्राज्यवादी, महामानव, पराकाष्ठा र सारगर्भित ।

विषय प्रवेश

नेपालमा राणाशासनको सुत्रपात गर्ने व्यक्ति रणजित कुँवरका नाति जंगबहादुर कुँवर थिए । अहिरामसिंह कुँवरका छोरा रामकृष्ण कुँवर थिए भने उनका छोरा रणजित कुँवर थिए । बालनरसिंह कुँवरका रणजित कुँवरका छोरा थिए । बालनरसिंह कुँवरका कान्छी पत्नीबाट जन्मेको छोराहरू क्रमशः जंगबहादुर, बमबहादुर बद्रीनरसिंह, कृष्ण बहादुर, रणोद्विप सिंह, जगत शमशेर र धीर शमशेर थिए । बालनर सिंहका कान्छा छोरा धीर शमशेरका सत्र भाई छोराहरू थिए । तिनको नाम यसप्रकार छ, वीर शमशेर, खड्ग शमशेर, रण शमशेर, देव शमशेर, चन्द्र शमशेर, भीम शमशेर, जुद्ध शमशेर, डम्बर शमशेर पूर्ण शमशेर, यदु शमशेर, खम्ब शमशेर, दुर्गा शमशेर, शेर शमशेर र हर्ष शमशेर ।

भीमशमशेरको मृत्युपछि उनका भाइ जुद्धशमशेर रोलक्रमअनुसार नेपालमा प्राइमिनिष्टर भए । यिनका अग्रज फत्ते, ललित र जितशमशेरको पहिले नै मृत्यु भइसकेको थियो । भनिन्छ कि भीम शमशेर प्रधामन्त्री भएको केही दिनपछि मात्र यिनले चन्द्र शमशेरका छोराहरूको दुरभिसन्धी अनुसार भीमशमशेरलाई लघारी वा उनको हत्या गरी प्रधानमन्त्री हुने एक प्रयत्न पनि गरेका थिए (शर्मा, २०३६ : ३६९) ।

नेपालका गौडा-गोश्वाराका विभिन्न विभागमा धेरै रकम बाँकी बक्यौता चलिरहेका थिए । जुद्धशमशेरले आफू प्राइमिनिष्टर भएकै वर्ष आफ्नो उनन्साठी औं जन्मोत्सव (१४, अप्रिल, १९३३) को दिन उक्त रकम माफी दिएको घोषणा गरे । यसप्रकार ८५ लाख रुपियाको छुट भयो (गोरखापत्र, १९९०, वैशाख ५ गते) । नेपालमा महाभूकम्प पनि जुद्धशमशेरकै प्रधामन्त्री कालमा गरिएको थियो । १५ जनवरी १९३४ का दिन दिउँसो को लगभग २ बजे उत्तरी भारत र साथै नेपालमा पनि भयङ्कर ठूलो विनाशकारी भूकम्प गयो । यस भूकम्पकै

* प्रा.डा. शोभा पोखरेल, सदस्य, त्रि.वि. पुनरावेदन आयोग, कीर्तिपुर ।

क्रममा पछि सम्म पनि बराबर अनेक पटक कम्प हुँदै रह्यो । यसले गर्दा नेपालको अपार धनजनको क्षति भयो । यस क्षतिको ज्ञान व्यहोरा यसप्रकार छ— काठमाडौँ ईलाकामा १९८०७ घर ध्वस्त वा क्षतिग्रस्त भए, ७२४ व्यक्तिको ज्यान गयो, ८६ जना घाइते भए, भक्तपुर इलाकामा ११८६५ घर भत्के वा क्षतिग्रस्त भए, १३२८ व्यक्तिको ज्यान गयो । ५ व्यक्ति घाइते भए । पाटन इलाकामा २४०४७ घर भत्के वा क्षतिग्रस्त भए २२४४ व्यक्तिको ज्यान गयो र ४२७ व्यक्ति घाइते भए, पहाड खण्डमा जम्मा ११०६७८ घर भत्केका र क्षतिग्रस्त भएका थिए, ४०४७ व्यक्ति मरे र ११५१ व्यक्ति घाइते भए । तराईमा १७५४९ घर ध्वस्त वा क्षतिग्रस्त भए, ८५३२ व्यक्तिको ज्यान गयो र १७१० व्यक्ति घाइते भए (गोरखापत्र, १९९०, चैत्र २७) । यसप्रकार नेपालको इतिहासमा यति ठूलो भूकम्प जुद्धशमशेरकै पालामा हुन गयो । जसले गर्दा यिनले भूकम्प पिडितको उद्धार गर्नुपर्ने बाध्यता आइपुग्यो भने यिनकै पालामा राणाशासनको विरुद्धमा चर्को नाराहरू लाग्न थाले । सी क्लासका राणाहरूलाई उपत्यकाबाट निष्कासन गरिने जस्ता कार्य पनि जुद्धशमशेर राणाकै पालामा हुन गयो ।

श्री ३ महाराज जंगबहादुर राणाले नेपालमा एकतन्त्रीय जहानिया राणा शासन सूत्रपात गरे भने चन्द्र शमशेरले राणा परिवारमा विभाजनको प्रक्रिया लागु गरे जस्तै राणा परिवारलाई 'ए', 'बी' र 'सी' श्रेणीमा विभाजन गरिदिए जसले गर्दा राणा परिवार भित्रै फाटो ल्याउने कामको सुरुवात भयो । यहि सिसिलामा जुद्धशमशेरले प्रभावशाली राणाहरूलाई २५, मार्च १९३४मा आएर उपत्यकाबाट धपाइदिए । यी धपाइने राणाहरूमा पाल्पाको लागि इन्द्रशमशेर, धनकुटाको लागि हिरण्य शसशेर तथा इलामको लागि प्रताप शमसेर परेका थिए । यिनीहरू बडाहाकिम पदमा नियुक्त भई पाल्पा धपाइनुको पछाडि श्री ३ महाराज जुद्धशमशेर राणाकै षड्यन्त्रमूलक सोचाई रहेको देखिन्छ । अन्य राणाहरू जस्तै महावीरशमशेर, रामशमशेर, तेजशमशेर आदि पनि निर्वासित गरिए । जुन बखत महावीरशमशेरहरू उपत्यकाबाट निष्कासित गरिएका थिए । त्यसबेला प्रतापशमशेर उपत्यकामा नभएर दार्जिलिङमा थिए र अस्वस्थ पनि थिए । उनी दार्जिलिङमा स्वास्थ्योपचार गराएर बसेको थिए तथा सी श्रेणीमा राणापरिवारको उपत्यकाबाट निष्कासन भएको कुरोले उनलाई नराम्रो धक्का लाग्यो । अनि उनी फर्केर उपत्यका आएनन् । यस किसिमको जुद्धशमशेरको कार्यले गर्दा राणा परिवारमा देखापर्न गइरहेको फूटको कार्यले आगोमा घिउ थप्ने काम हुन गयो ।

एकातिर नेपालमा ठूलो भूकम्प जानु, अर्कोतिर जंगबहादुर राणाले अघिल्ला दिनहरूमा बनाएका रोलक्रमलाई नाघेर चन्द्रशमशेरले आफ्नो चातुर्य प्रकट गर्दै राणा परिवारलाई 'ए' 'बी' र 'सी' दर्जामा विभाजन गर्नु अनि जुद्धशमशेरले आएर पछिल्ला दिनहरूमा ती 'सी' वर्गका राणाहरू (चारजना) लाई उपत्यकाबाट निष्कासन गरिदिनु जस्ता कामले गर्दा राणा राणाहरू बीच मनोमालिन्यको बीउ यसरी मौलाएर आयो कि जुन बीउले २००७ सालमा आइपुग्दा ठूला वृक्षको रूप लिन पुग्यो । राणाशासनकै पतनको कारण बन्न पुग्यो अर्थात् २००७ सालको जनआन्दोलनमा जनताको साथ दिएर राणाशासन ढाल्ने कार्यमा तीनै असन्तुष्ट निष्कासित राणाहरू थिए ।

एकातिर जुद्धशमशेरको प्रधानमन्त्रीत्वकाल एउटा विद्रोहपूर्ण काल बनेर अघि बढिरहेको थियो भने अर्कोतर्फ नेपालमा बिस्तारै बिस्तारै गरेर जनचेतनाका लहरहरू पनि देखापर्दै गइरहेका थिए । भारतमा क्रमशः बढ्दै गइरहेको जनचेतनाको प्रभाव छिमेकी नेपालमा पनि पर्न गइरहेको थियो । माधवराज जोशीले वि.सं. १९५० देखि नै पोखरा र काठमाडौँमा आर्यसमाजको प्रचार कार्य थालिसकेका थिए । किन्तु यस नवीन विचारधारालाई न त तत्कालीन एकतन्त्रीय सरकारले नै रुचायो न त्यसका समर्थक कट्टरपन्थीहरूले नै । फलतः

वि.सं. १९६२ मा माधवराज जोशीले अपमानित, लान्छित र दण्डित हुनुपरेको थियो । वि.सं. १९७७ मा यसैगरी आर्यसमाजमा दोस्रो पटक प्रहार भयो र यसै लपेटामा तुलसीमेहर, वाक्पतिराज, चक्रवहादुर, अमात्य र अमरराज मुछिए (शर्मा, २०२६ : ३७५) ।

आर्य समाजका कार्यकर्ताहरू प्रति राणाशासनको कोपभाजनबाट बच्नको निमित्त मलामी गुठी संस्था खुल्यो जसको प्रधान संचालक सत्याचरण थिए भने अन्य युवकहरू पनि यसमा सामेल थिए । तर मलामी गुठीमा प्रधान संचालक माथि सरकारले ४८० रूपैयाँ दण्ड स्वरूप लियो तथा अमरराज, वाक्पतिराजले भने देश निकालाको सजाय पाए ।

यसप्रकार पटक पटक विभिन्न कदमहरू चालिँदै गएर राणाशासनमा विरोध प्रतिक्रिया आदि देखापर्दै गए भने तिनलाई दबाउने कार्यहरू पनि राणाशासकहरूबाट हुँदै गए र परिवर्तनका चाहनाहरू पनि अधि बढिरहे ।

वि.सं. १९९१ सालको वसन्त पञ्चमीको दिन 'शारदा' पत्रिका अधि बढ्यो । तत्कालीन राज्य व्यवस्थालाई साहित्यको माध्यमबाट प्रकट गर्ने अभिलाषा लिएर स्थापना भएको यस पत्रिकालाई राणाशासनमा सायद स्वीकृती दिइँदैनथ्यो होला यदि यसका संस्थापकले राजनीति गर्छु भनेको भए । हुन त शारदाको आगमन बाहिरबाट सर्सती हेर्दा साहित्यिक आगमन जस्तो लागे तापनि यसको भित्री चुरो भने राजनीतिक नै थियो ।

'शारदा' को प्रकाशन गर्ने बखतमा ऋद्धबहादुर मल्लले श्री ३ महाराज जुद्धशमशेरको अनुमति लिएका थिए । उनले शारदा पत्रिका प्रकाशन गर्ने अतिमति लिँदा राजनीति नगर्ने कुरोमा श्री ३ महाराजलाई विश्वास दिलाएका थिए ।

यसरी १९९१ (वि.सं.) देखि काठमाडौँबाट प्रकाशित हुने मासिक पत्रिका शारदामा नेपाली साहित्यको अझै आधुनिक रूप देखापर्न लाग्यो । देशमा सीमित रूपमा भए तापनि नवीन ढङ्गको शिक्षा प्रचार भइरहेको थियो । केही नवयुवक भारतीय विश्वविद्यालयहरूमा शिक्षा प्राप्त गरी स्वदेश फर्केका थिए । यसप्रकार साह्रै सानो रूपमा भएपनि व्यक्तिवादको विकास हुन लागेको थियो र त्यसको जुन प्रतिबिम्ब साहित्यमा पयो त्यसको दिग्दर्शन शारदाले गरायो । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, भवानी भिक्षु, बालकृष्ण सम, आदि नवयुवक नवीन साहित्यिक प्रवृत्तिका अग्रणी थिए । यिनीहरूमा जीवन र प्रकृतिप्रति त्यही दृष्टि छ जुन युरोपियन रोमान्टिक रिवाइवरलमा विकसित भयो । मर्शान युगको विकासले युरोपको र विशेष गरी इंग्लान्डको प्राचीन आदर्शवादी साहित्यिक समाज पथभ्रान्त भएर व्याकुलता अनुभव गर्दै थियो । इसाको अठारौँ शताब्दीको अंग्रेजी काव्यमा प्रकृतिप्रति मोह, प्रकृति र मानवतावादी आदर्शवादी र दार्शनिक दृष्टि र बहुधा जीवनप्रति निराशावादी चिन्तन र यसकारण यथार्थदेखि उम्केर आदर्शतिर पलायन गर्ने मनोवृत्ति आदि देखिने कारण यही थियो । ब्रिटिश साम्राज्यवादी दमन र शोषणले व्याकुल भारतीय प्रवृत्ति अपनाइरहेको थियो । राजनीतिक र आर्थिक विवशतामा परेको नेपालको साहित्यिक समाजको नियतिले गर्दा पनि यो प्रवृत्ति र आकर्षण र ग्राह्य भयो (शर्मा, २०२७ : ४४५) भन्ने सोच राख्ने व्यक्ति मध्ये बालचन्द्र शर्मा एक हुन् । वास्तवमा भन्ने हो भने लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा जस्ता साहित्यका पुञ्जहरूले प्रस्फुटित हुने सुवर्ण मौका शारदाबाट नै पाएका थिए ।

राणाशासनको इशारामा मान्छे होइन वृक्षका पातहरू समेत हल्लिने समय थियो । शारदारूपी आकाशमा देवकोटा मात्र नभएर देवकोटा जस्ता कैयन साहित्यकारहरू हुर्के । यो समय विभिन्न

साहित्यकारहरूको इतिहासको समय हो । शारदाको इतिहास हो शारदालाई सञ्चालन गर्ने मुख्य सञ्चालक ऋद्धिबहादुर मल्लको इतिहास हो ।

‘शारदा’ पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदानको बारेमा निकै चर्चा भएको छ (पन्त, २०५४ : १७५) । यो विषयमा धेरै लेखक तथा पाठकहरूले स्वीकारी सकेका छन् । अर्को एउटा महत्त्वपूर्ण कुरो सम्पूर्ण जनमानसले स्वीकारेका व्यक्ति हुन् लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा । युगद्रष्टा कवि देवकोटाले देखाएको बाटोमा लाग्न सक्तियो भने हामीले तथा हाम्रा कलमहरूले देवकोटाको सही मूल्याङ्कन गरेको ठहर्छ अन्यथा देवकोटालाई महाकवि औपचारिकता मात्र स्वीकारिएको ठान्नु पर्दछ ।

नेपालीहरूको महान् पर्व पुण्यपर्व लक्ष्मीपूजाको राति ९:४५ बजे पिता तिलकमाधव देवकोटा तथा माता अमर राज्यलक्ष्मीबाट साहिलो पुत्रको रूपमा जन्म लिनपुगेका देवकोटाले आफ्ना पिताको नाम तिल भैं पवित्र राख्न सके भने आफ्नी माता अमर राज्यलक्ष्मीको नाम अमर राख्न सके । बालक कालदेखि नै विलक्षण प्रतिभा भएका देवकोटाले आफ्नो आधा शताब्दीसम्मको जीवनमा विलक्षण प्रतिभाको परिचय दिए ।

देवकोटाको बाल्यकालका बारेमा चर्चा गर्दा उनले देखाएका बालप्रतिभाले सबैलाई चकित पार्थे । उनले देखाएको बालप्रतिभाको एउटा विशिष्ट रूप थियो अक्षरारम्भ । वि.सं १९७१ मा शुभदिन हेरेर देवकोटाका पिताले उनलाई अक्षरारम्भ गराउन थाल्दा छोरा (देवकोटा) ले ‘क’ देखि ‘ज्ञ’ आफै खरर भनेको देखेर उनी छक्क परे (प्रश्रित, २०६५ : १४५) । देवकोटाले अध्ययनकालमा फुटकर कविता रच्ये आए । उनको ‘गरीब’ कविता १९९१ सालमा ‘शारदा’ को शुरु अंकमा छापिएको पहिलो कविता हो । कतिपयले ‘पूर्णमाको जलधि’ उनको पहिलो प्रकाशित कविता भनेका छन् । आर्थिक जटिलता भएको ठूलो परिवारमा बी.ए. पढाइले लक्ष्मीप्रसादलाई ट्युशनले लक्ष्मी दिन थालेपछि उनका काव्य मैदानमा कुद्न थाले । कथित सभ्य बाहुन, क्षत्री, नेवार, समाजले हेला गरेको भ्याउरे छन्दलाई लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले लोकगाथामा सजाएर १९९२ मा प्रकाशित गरी लोकप्रियताको शिखरमा पुऱ्याए (प्रश्रित, २०६५ : १६८) ।

देवकोटाले वास्तवमा छोटै समयमा विलक्षण प्रतिभाको परिचय दिए । उनी जुनसुकै क्षेत्रमा पनि कलम चलाउन सक्दथे । अन्धकार (निस्पट्ट) कालीन राणाशासनकालमा उनले आफ्नो साहित्यले जनमानसको हृदय छुन सकेको थियो । एकातिर पूर्वीय संस्कृतिक चेतनाको उपजको रूपमा ‘सावित्री सत्यवान्’ नाटक रचेर यो राष्ट्रलाई पूर्वीय संस्कृतिको शानदार परिचय गराए भने अर्कोतिर महाराणा प्रताप, पृथ्वीराज चौहान जस्ता स्वाधीनताप्रेमी भारतीय वीरहरूलाई महाकाव्यका रथमा चढाएर युद्ध मैदानतिर प्रेरित गराए । देवकोटाले एकै दिनमा ‘कुञ्जिनी’ खण्डकाव्य लेखेर सिध्याए भने दशदिनमै सुलोचना महाकाव्य रचे ।

उनको कलम काव्य संसारमा विद्युत वेग बनेर उड्न थाल्यो । एकदिनमा कुञ्जिनी खण्डकाव्य र दशदिनमा सुलोचना महाकाव्य रचेर उनले अद्भूत स्रष्टाको चर्चा शिखरमा आफूलाई पुऱ्याए । राजकुमार प्रभाकर, बसन्ती, म्हेन्दू, लुनी, सीताहरण, मायाविनी सर्सि आदि थुप्रै खण्डकाव्य, गीतिकाव्य, गीति नाटक आदिको रचना गरे (प्रश्रित, २०६५ कार्तिक, कान्तिपुर) । देवकोटा बहुप्रतिभाशाली व्यक्तित्व थिए, प्रष्ट वक्ता थिए । शोषण अन्याय अत्याचारका विरोधी थिए । आफ्ना लेखनद्वारा समाजलाई घघच्याउने कार्यमा निरन्तर लागि नै रहे अन्तिम शैय्यासम्म पनि उनले लेखनकार्यलाई पूर्ण विराम दिएनन् ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा नामले लक्ष्मी भएता पनि यिनी सरस्वतीका पूजारी थिए । देवकोटाको हातमा पैसा टिक्दै टिक्दै नथ्यो । तलब थापेर आएको दिन घर पुग्दा नपुग्दै बाटोमा उनीसित पैसा माग्नेहरूको घुइचो हुन्थ्यो । देवकोटा आफ्नी श्रीमतीलाई बज्यै भनेर सम्बोधन गर्दथे र भन्थे—“बज्यै पैसा त बाटैमा सकियो ।”

महाकवि देवकोटा पटकपटक विविध किसिमका रोगले थला परे । उनको जीवनमा मानसिक तनाव पनि रोग भएर थपियो । मानसिक तनावले घेर्न थालेपछि देवकोटा चिच्याउने, कराउने र नर्भस हुने गर्थे रे (प्रसाई, २०६६, जेठ, ३०) ।

देवकोटा आफ्नी पत्नीसहित २०१५ सालमा अफ्रो एसियाली साहित्य सम्मेलनमा भाग लिन सोभियत संघको मध्य एसियाली क्षेत्र उज्वेकिस्तानको राजधानी तासकन्द गएका थिए । त्यसैबेला तीस राष्ट्रले भाग लिएका थिए । साथै चिकित्सकको सल्लाहले समारोहमा भाषण गर्नु अघि उनलाई दुई बोटल रगत दिइएको थियो । त्यसबेला देवकोटाले दिएको भाषण अति सारगर्भित, गरिमाशाली, बौद्धिक चेतनाले ओतप्रोत थियो । उनको त्यही भाषण नै त्यस घडी विश्वभरिका प्राज्ञहरूका मगजमा पुगेको थियो । वास्तवमा नेपाली साहित्यले सशक्त रूपमा विश्वभ्रमण गरेको नै त्यही पहिलो चोटी थियो (प्रसाई, २०६६ आषाढ २७) । यसै सन्दर्भमा अरविन्द रिमाल लेख्छन्, एसिया तथा अफ्रिकाका लेखक साहित्यकारहरू आ-आफ्ना महादेशहरूमा विदेशी उपनिवेशवादी शासनहरूको विरुद्ध चलिरहेको राष्ट्रिय मुक्ति संग्राममा योद्धाहरूको समर्थनमा आ-आफ्ना आवाज बुलन्द गर्न भेला भएका थिए । नेपालको तर्फबाट महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले दिनुभएको भाषण यस्तो ज्वाजल्यमान सान्दर्भिक र जुभारु थियो कि सम्मेलनले त्यसलाई नै आफ्नो घोषणापत्र बनाई विश्वभरी प्रसारित गर्‍यो भन्दा अत्युक्ति नहोला (प्रसाई, २०६६, जेठ, ३०) ।

वास्तवमा देवकोटालाई मानसिक र शारीरिक रोगले सँगसँगै बेजोडले आक्रमण गर्न थाल्यो । अनि उनी क्रमशः थला पर्न थाले तर उनलाई शरीरको मोह थिएन । उनी एक महामानव थिए । उनमा सेवाको भावना, समर्पणको भावना विकसित भएको थियो । उनी मानवको भलाईको बारेमा सोच्दथे न कि कुनै दल विशेषको । उनमा उच्चकोटीको राष्ट्रिय भावना थियो । उनी फोस्रो आडम्बरी धार्मिक व्यक्ति थिएनन् बाहिरी तवरमा नास्तिक जस्तो देखिए तापनि भित्र उनी पूर्ण आस्तिक अर्थात् धर्मात्मा दयालु करुण व्यक्ति थिए । उनले धर्म र परम्पराको मोहनीबाट माथि उठेर लेखेको धर्म बोले कुन मन्दिरमा पूजा गर्छौं आऊ मैले बोले वीरहरूको बलिदान भएका ठाउँ जस्तो वाक्यहरूले उनलाई के सच्चा देशभक्तको संज्ञा दिन्छ ।

उनको बारेमा लेख्न बस्दा उनीप्रतिको श्रद्धाले मन विह्वल भएर आउँछ, भने बोल्न खोज्दा घाँटी रसाएर आउनु अनौठो कुरो होइन । उनको बारेमा जुन पक्षबाट पनि कलम अघि सर्न खोज्छ मानुं दिवंगत भइसकेका देवकोटालाई रोकेर पुनः यस धर्तीमा फिर्ता बोलाउन खोज्नु जस्तो लाग्छ । यस्ता महान् स्रष्टाले यस कर्मभूमि, जन्मभूमिमा धेरै खालका कठिनाईको सामना गर्नुपर्थ्यो जस्तै शारीरिक, मानसिक तथा आर्थिक । जब उनी यस धर्तीमा जीवित थिए उनीप्रति कुनै चाँसो देखाइएन जब उनी यस धर्ती छोडेर सदाको लागि आँखा चिम्ले अनि उनलाई जागा गराउने प्रयास गरिन्छ ।

मन्त्रीपदसम्म प्राप्त गरिसकेका देवकोटा बुद्धिजीवीको नेतृत्व गर्दै सल्लाहकार सभामा पनि पुगेका थिए । महाकवि देवकोटा मरणासन्न हुँदा पनि जनप्रेममा आवद्ध थिए उनलाई हेर्न हरिकुञ्जमा भीड लागेको बेला पनि

उनी ती मान्छेरूलाई बसाउन चाहन्थे र एक दुई वटा कुर्सी राखिदिन पाए राम्रो हुन्थ्यो जस्तो कुरा पनि प्रकट गर्थे ।

महाकवि देवकोटा अस्वस्थ भएर शान्तभवन अस्पतालमा बस्दा उनले विदेशी डाक्टर मिलरबाट धेरै नै माया पाएको कुरा स्वीकारेका छन् । डा. मिलर पनि देवकोटालाई एकदिन भएपनि बढी बचाउन नै चाहन्थे । त्यसैले उनले देवकोटालाई भनेका पनि थिए—‘तिमी चाहन्छौ भने म अरु रगत दिएर सातदिनसम्म तिमिले बचाउन सक्छु’ डा. मिलरको प्रश्नको उत्तर दिँदै करुणाका धनी देवकोटाले भनेका थिए—‘अरुलाई दुःख दिएर म रगत निकाल्न चाहन्न, त्यसरी बाँच्नु मेरा लागि थप अपराध हो’ (प्रसाई, २०६६, आषाढ २०) । साच्ची नै देवकोटा मानव रूपमा यस धर्तीमा अवतरित भगवान् नै हुन् । उनले त्यस्तो अस्वस्थ अवस्थामा पनि भावना सरल र कारुणिक हुनु आजको युगलाई नै चुनौति दिएको अनुभव हुन्छ । आज एउटा सिरियस विरामीको अप्रेसनमा केही डाक्टरहरू नै आएर किडनी चोर्ने काम हुन्छ, रगत बढी निकालेर बेच्ने काम हुन्छ, भेन्टिलेटरमा मरिसकेका विरामीको निमित्त औषधि मगाउने र बिल भर्ने काम हुन्छ भने यो मानवता कै उपहास नभए के हो त ?

अभावै अभावमा ग्रस्त जीवन बिताउन बाध्य भएका राष्ट्रका महान् विभूति लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले आफ्नो घरपरिवार र श्रीमतीलाई चाहिँ पटककै सुख दिन सकेनन् । अन्तिम शय्यामा सुत्ने बेलासम्म पनि उनले आफ्नी पत्नीलाई भने—‘बज्यै ! त्यो लास जलेपछि मेरो पालो आउँछ हो कि ।’ उक्त वाक्य देवकोटाले बाग्मतीको तटमाथि सुतिरहेको बेला उनका छेउमा एउटा लास दनदनी बलिरहेको थियो । त्यो दृश्य देवकोटाकी पत्नी मनदेवीले पनि हेरिरहेकी थिइन् । वि.सं. २०१६ साल भदौ २९ गते साँझ ६:१० बजे आर्यघाटमा नेपालका एक महान् स्रष्टाको पार्थिव शरीर सेलाइयो ।

निष्कर्ष

नेपाली राजनीति र साहित्यको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । जुद्धमशेरले प्रभावशाली राणाहरूलाई उपत्यकाबाट धपाइदिए । राणाहरू धपाइनुको पछाडि श्री ३ महाराज जुद्धशमशेर राणाकै षडयन्त्रमूलक सोचाई रहेको देखिन्छ । सी श्रेणीका राणापरिवारको उपत्यकाबाट निष्कासन उनको शासनसत्तामा नराम्रो धक्का लाग्यो । जुद्धशमशेरका यस्ता कार्यले गर्दा राणा परिवारमा देखापर्न गइरहेको फूटको कार्यले आगोमा घिउ थप्ने काम हुन गयो । जसले गर्दा जनता जागे । २००७ सालको आन्दोलन चर्कियो र राणा शासन नै गर्ल्याम्म ढल्यो । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले छोटै समयमा विलक्षण प्रतिभाको परिचय दिए । उनी जुनसुकै क्षेत्रमा पनि कलम चलाउन सक्थे । अन्धकार (निस्पट्ट) कालीन राणाशासनकालमा उनले आफ्नो साहित्यले जनमानसको हृदय छुन सकेको थियो । एकातिर पूर्वीय सांस्कृतिक चेतनाको उपजको रूपमा ‘सावित्री सत्यवान्’ नाटक रचेर यो राष्ट्रलाई पूर्वीय संस्कृतिको शानदार परिचय गराए भने अर्कोतिर महाराणा प्रताप, पृथ्वीराज चौहान जस्ता स्वाधीनताप्रेमी भारतीय वीरहरूलाई महाकाव्यका रथमा चढाएर युद्ध मैदानतिर प्रेरित गराए । एकदिनमा कुञ्जिनी खण्डकाव्य र दशदिनमा सुलोचना महाकाव्य रचेर उनले अद्भूत स्रष्टाको चर्चा शिखरमा आफूलाई पुऱ्याए । देवकोटा बहुप्रतिभाशाली व्यक्तित्व थिए, प्रष्ट वक्ता थिए । शोषण अन्याय अत्याचारका विरोधी थिए । आफ्ना लेखनद्वारा समाजलाई घचघच्याउने कार्यमा निरन्तर लागि नै रहे अन्तिम शैय्यासम्म पनि उनले लेखनकार्यलाई पूर्णविराम दिएनन् । शासनसत्ताको उपयोग गर्न पाएर पनि जुद्धशमशेरले जनताका लागि केही

गर्न सकेनन् एकछाक टार्न मुस्कल भएका व्यक्तिले ट्युशनकै भरमा जीवन धानेर शरीरको प्रवाह नगरी सिङ्गो नेपाली साहित्यलाई शिखरमा पुऱ्याउन सके ।

सन्दर्भ सामग्री

गोरखापत्र, वि.सं. १९९०, वैशाख ५ गते ।

गोरखापत्र वि.सं. १९९०, चैत २७ ।

पन्त, दिनेशराज, (२०५४), “शारदाको खबरमा नेपालको इतिहासको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष”, *उन्नयन* : काठमाडौं: उन्नयन प्रकाशन ।

प्रसाई, नरेन्द्रराज, (२०६६, आषाढ २७), “मानसिक घात” *अन्नपूर्ण पोष्ट*, काठमाडौं ।

प्रसाई, नरेन्द्रराज, (२०६६, जेठ ३०), “कम्युनिष्ट मोह”, *अन्नपूर्ण पोष्ट*, काठमाडौं ।

प्रसाई, नरेन्द्रराज, (२०६६, आषाढ २०), “देवकोटाको अन्तिम सास फेराई”, *अन्नपूर्ण पोष्ट* : काठमाडौं ।

प्रश्रित, मोदनाथ, (२०६५), “जनसम्मानको शिखरमा महाकवि” *कान्तिपुर* कार्तिक ।

शर्मा, बालचन्द्र, (२०२७), *नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा, वाराणसी* : श्रीमती कृष्णकुमारी देवी ।